

Szalay Lajos – rajz és irodalom

Szalay Lajos (1909–1995) festő- és rajzolóművész illusztrációi – pontosabban: illusztrációként (is) megjelenő rajzai – élesen és újbóli megválaszolást provokálón vetik föl a rajzoló és illusztrátor, rajz és/vagy illusztráció, tágabb értelemben a rajz és irodalom, kép és textus életművében megvalósuló viszonylatrendszerének egyéni jellegét. Föltehető az a kérdés is, hogy milyen határai/korlátai lehetnek az illusztrációnak. Az ellentétes póluson azt is megkérdézhajjuk, hogy lehet-e a rajznak szöveget/irodalmi művet helyettesíteni képes, azt kiváló, megjelenítő ereje, kifejezőképessége, ugyanis Szalay két rajzsorozatával ezt a provokatív tételt is megfogalmazta.

Szalay interjúban említette, hogy az egyik elemi iskolás tankönyvében látott, Morelli Gusztáv metszete vágató ló képe „elementáris gyönyörűséget okozott” neki. Még azt is hozzáteszi, hogy „kiskoromban valósággal szerelmes voltam Jókaiába”, továbbá említi még: „Fiatalkoromban volt egy Verne-sorozat, gyönyörű francia fametszetekkel. Az illusztrátor megdöbbenő szövegűséggel beszélt – ez a fajta énrám nagyon hathatott.”¹ Mindezek emlékezetes, illetve fölszabadító hatással lehettek a fejlődésére, az eszmélésére. Gimnazistaként már ő rajzolt illusztrációt. Tízévesen, az 1919/20-as tanévtől tanult a miskolci Fráter György Katolikus Főgimnáziumban, ahol végzős évég, az 1926/27-esig Madáchy István „okleveles rendes tanár” volt a rajztanára.² Ő lehetett az a tanáregyéniség, aki elsőként segítette, ösztönözte Szalay rajzolói tehetségét, mert

hatodik évfolyamos tanulóként a Vörösmarty Mihály Önképzőkör pályázatán első helyezést ért el – ezzel tíz aranykorona jutalmat nyert.³ Szalay hetedikesként „ceruza és tollrajzaiban egyéni felfogását juttatja érvényre, a folt-, árnyék- és fényhatás visszaadására törekszik” – írták a *Zászlónk* pályázatára beküldött, és ott második díjat nyert munkáiról.⁴ A rajztanára rendkívüli tárgyként „művészeti rajzot” tanított, kezdőknek heti három, haladóknak heti két órában.⁵ Az 1926–1927-es tanévben, végzős évében aktívan vett részt a Vörösmarty Mihály Önképzőkör munkájában, kitünt a felolvasók között, és megnyerte a „Szilágyi és Hajmási költői elbeszélés ábrázolása” pályázatot.⁶ A hetedik gimnazista, „akinek tehetsége már nem jár diáksapkában”,⁷ írták róla. A *Zászlónk* és a széphistória pályázati sikeréhez, föltehetően az azokhoz való fölkészüléshez valamilyen mértékben mégiscsak hozzájárulhatott a gimnáziumi rajztanára. Még akkor is, ha később így nyilatkozott: „Első tanárom Balogh József⁸ volt. [...] Utána a miskolci művésztelepen, téli tanfolyamon vettem részt, amit Muhits Sándor vezetett. Később a művésztelepen Benkhard Ágoston nyári tanfolyamain.”⁹ Benkhard Ágoston volt a mestere a Képzőművészeti Főiskolán is (1927–1936). Festőművészként azonban praktikus, életvezetési okból átpártolt az illusztrációi alapját is megteremtő rajzoláshoz: „A rajzolásra egyszerűen azért fanyalodtam rá, kizárólag a tusrajzra, hogy majd abból fogok megélni, hogy az újságoknak rajzot készítek. Ebből nem

1 SÜMEGI György: *A képrő. Beszélgetések Szalay Lajos festő- és rajzoló-művésszel (1942–1992)*. Miskolc, Herman Ottó Múzeum, Miskolc Galéria, 2020, 147., 154.

2 MADÁCHY István az 1897–1898 és 1990–1901-es tanévekben tanult a Mintarajziskolában, és „régii rendszerű középiskolai és középiskolai ipariskolai” tanításra szerzett oklevelet. *Az Orsz. M. Kir. Képzőművészeti Főiskola Évkönyve az 1925–26., 1926–27. tanévekről*. Egybeállította PILCH Dezső, Bp., é. n., 78.

3 *A Miskolci Kir. Kath. Fráter György Gimnázium 1924–25. Iskolai Évről Szóló Értesítője*. Miskolc, közéletesi KLETZ Gábor, 1925, 11.

4 *Rajzpályázatunk eredménye = Zászlónk*, 1926. április 15., 197–198. Lásd még SÜMEGI György: „Alkalmazott és finom művészet között nincs különbség”. *Szalay Lajos levelei Konecsni Györgynek (1969) = A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XLIV.* Szerk. VERES László, VIGA Gyula, Miskolc, Herman Ottó Múzeum, 2005, 453–460.

5 „Haladók csoportja: Síkformák rajzolása. Természetes levelek, lepke, bogarak rajzolása és festése. Magyar dísztermények. Stilizált növényi és állati motívumok. Nagyméretű testek rajzolása szemlélet után. Vetületi rajzolás. Használati tárgyak, kitömött alakok, ornamentális és figurális gipszminták rajzolása és festése. Virágok és gyümölcsök csendéleti ábrázolása. Díszítő tervezés. Emberi testrészek, fejek

és alakok rajzolása és festése antik öntvények után.” *A Miskolci Kir. Kath. Fráter György Gimnázium Értesítője 1925–26.* Közéletesi VUCSKITS Jenő, Miskolc, 1926, 63–64. Végvári Lajos szerint Madáchy „nem sokat törődött tanítványával”. VÉGVÁRI Lajos: *Szalay Lajos*. Miskolc, Herman Ottó Múzeum, 1990, 14.

6 „Nyertes Szalay Lajos VIII. o. t. 15 P. Grünberger Gyula dicséret.” Ugyanekkor „Munk Pál hernádnémeti földbirtokos Úr 100 P jutalomdíját legjobb magyar érettségi dolgozatáért Szalay Lajos VIII. o. t. kapta”. *A Miskolci Kir. Kath. Fráter György Gimnázium Értesítője 1926–1927.* Szerk. VUCSKITS Jenő, Miskolc, 1927, 72–75., 143.

7 Ezt idézi, és Szalay művésztelepi munkásságát bemutatja PIRINT Andrea: *A miskolci művésztelep 1921–1952*. Miskolc, Herman Ottó Múzeum, Miskolci Galéria, 2022, 58.

8 BALOGH József (1874–1951) festő, aki Nagybányán tanult 1899 és 1901 között, és 1904-től magán-festőiskolát tartott fönn (Zöldfa utca 27.). *Balogh rajz- és festőiskola Zöldfa-utca 27. sz. = Reggeli Hírlap*, 1921. május 22., 8.; BARTUS Ödön: *Vidéki centrumok. Miskolc = Képzőművészet*, 1927, 4. sz., 28–29.

9 TRÉBA Gyula interjúja SZALAY Lajossal. Petőfi Rádió, *Esti Krónika*, 1972. augusztus 15.

lett semmi, [mármint az ebből való megélhetéséből] de megmaradt a tollrajzos forma egyre tisztább stílusa, ami a végén szabatos nyelvem lett. [...] Most ezen a nyelven beszélem a képírástomat.”¹⁰ Évekig tartó kísérletezése, saját, önálló rajzstílusának megteremtése, annak kifejlesztése, az „egyre tisztább stílusának” a megtalálása több év munkájába került.¹¹ 1939 és 1941 között novellákhoz, irodalmi művekhez (például Nagy Lajos, Tersánszky Józsi Jenő, Hunyady Sándor, Gagyi László, Kiss Lajos) próbálta igazítani a rajzait (a *Tükör*, a *Híd* és az *Egyedül Vagyunk* című lapokban). E művei közül kiemelkedik Weöres Sándor: *Az éjszaka csodái* című verséhez készített nyomata,¹² amelynek a bal sarkában önarcképi részlet: a párjával együtt figyelő, lenyűgöző, zsúfolt, szoroson egymás mellé montírozott motívumok kavalkádját, az éjszaka versben megképzett szuggesztív kép-világát. Rajzoló pályáján az első emelkedőt és a hazai rajzművészetre is erősen ható fordulatot a *Hatvan rajz* című kötete teremtette meg.¹³ E rajzoknak az elnyújtott, expresszív hangolt vonalkultúrája, a megrögzített figurák képletszerű, mindig drámai attitűdű hangja merőben új volt a korszak rajzművészetében. A rajzkönyvét kiadó Kovács Aladárnak készítette az első könyvillusztáció-sorozatát is, Szathmári Sándor *Gulliver utazása Kazahiniában* című regényéhez.¹⁴ A szöveg közé betördelt kis méretű (a később megjelent könyvillusztációi mindig egész oldalasak) rajzai „kifejezőek, s néhol a legtöbbet mondják el, amit az író segítségével elmondhatnak”.¹⁵ Ezzel egybecseng Jajczay János megállapítása: Szalay „illusztációi szellemesek, és nemcsak követik a szöveget, de önállóan is kifejezőek”.¹⁶ Ezidőt sikeres kiállító,¹⁷ műveiből – köztük illusztrációkat is – vásárolnak,¹⁸ elnyeri a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium balatoni ösztöndíját,¹⁹ és Gerevich Tibor megfogalmazása szerint: „robosztus erejű, tárgyilag erős szociális érzésű” rajzaival bemutatkozott a XXIII. Velencei Biennálén is.²⁰

Próbálja megfogalmazni az írás és rajz sajátosságait: „A rajz sokkal közvetlenebb, mellbevágóbb kifejező eszköz az írásnál. Nap-nap után olvashatunk például akasztásról, kivégzésről, s az efféléket átfutva, még csak meg se

jelenik képzeletünkben a jelenet képe. A rajz ellenben szembeállít a valósággal, s még ha célzatosság nélkül is készült, közvetlenül gyűjtja fel fantáziánkat. Amit a rajz mond, annak nagyobb a valóságereje.”²¹ Szalaynak bizonyos szempontból ambivalens viszonya volt az illusztrációhoz, mármint annak lekicsinylőn emlegetett formájához. Ugyanis önmagában kérdéses a dolog, mivel, ha megrendelésre, adott szöveghez készül a grafika – akkor már eleve kezelhető a megszületett kép/illusztáció alkalmazottnak, egy más szellemiségű alkotótól származó textus kiszolgálójának. Szolgáló rajz az illusztráció, ha betű- és figurahíven igyekszik a szöveghez tapadni. Ha csak a történet fordulópontjait és kulcsfiguráit vetíti elének (a könyvnyomtatás kezdetétől, sőt, a kódexek korától ismert ez) – s nem emelkedik a kép a szöveg mellé, netán fölé – akkor megmarad az illusztrált-illusztráló alárendelt viszonya. Ha a rajzolónak is vannak szellemi indíttatású, az adott szöveghez is társítható képírói elképzelései, akkor magas szintű alkotói egyensúly teremthet irodalmi mű és rajz kontextusában. Még akkor is, ha a rajzoló késői utód, nem kortársa valóságosan az írónak s az irodalmi anyagnak, a mű maga mély visszhangot kelthet a rajzolóban. Ezáltal képesek lehetnek a rajzok az írottak mélyrétegeiből releváns elemeket megvilágítani, földézni. Szalay így fogalmazott: „Volt itt egy óriási tévedés, nem is tévedés, olcsó skatulyázás: illusztrátornak akartak elkönyvelni. Én akkor nagyon szomorúnak találtam, hogy nem vagyok illusztrátor, nem azért, mert az kvalitáshiány lenne, hanem azért, mert az illusztráció megköveteli azt, hogy az ember több rajzon keresztül ugyanazt a »hangot« vigye végig. Erre én képtelen voltam. Elég ehhez meg nézni a legkedvesebb munkámat, a *Genezist*, ahol az ugyanarról a szövegről rajzolt, úgynevezett illusztrációk között nincsen kettő egyforma. Hogy nekem minden rajz egyedileg akkor keletkezik témájában is, amikor hozzáfogok, az olyan érdemem, amely az illusztrátorságban rossz elem. Szóval, gyenge illusztrátor az, aki nem tudja a figuráit állandóan ugyanazon a nívón végigvinni. [...] Egyszer sikerült ilyesmi, az *Egerek és emberek*nél, ahol az két amerikai pacákot végig tudtam vezetni a 14-15 rajz

Szalay Lajos,
Berenice,
illusztáció
Racine
drámájához,
1939
© Kovács Gábor
Művészeti
Alapítvány

¹⁰ SZALAY Lajos: *Végtelen a tenyerben*. BAKONYI Péter interjúja. Bp., Műzsák, 1987, 34.

¹¹ „Én tónusos rajzokkal indultam, mert a tiszta kontúr az absztrakció szélén álló elvonatkoztatás” – jegyeztem föl beszélgetés közben 1990. november 28-án – S. Gy.

¹² *Tükör*, 1939, 12. sz., 819–820.

¹³ SZALAY Lajos *hatvan rajza*. Bev. KASSÁK Lajos, Bp., Bolyai Akadémia, 1941

¹⁴ A könyv „1941 februárjában jelent meg”. SZATHMÁRI Sándor: *Gulliver utazása Kazahiniában*. Bp., Bolyai Akadémia, 1941

¹⁵ SÍJ Gábor: *Szathmári Sándor: Gulliver utazása Kazahiniában = Magyar Út*, 1941. május 29.; SÜMEGI György: *A Bolyai-könyvek képei = Magyar Művészet*, 2022, 1. sz., 53–58.

¹⁶ JAJCZAY János: *Képzőművészeti szemle = Katolikus Szemle*, 1941, 5. sz., 182–184.

¹⁷ Például tizenhét tollrajza szerepelt a *8 festő 8 szobrász* (Nemzeti Szalon, 1941. április 6–20.) és tizennyolc – köztük nyolc illusztráció – az *1942 című tárlaton* (Nemzeti Szalon, 1942. január 11–25.).

¹⁸ *A M. Kir. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium által 1940 augusztus 1-től 1942 december 31-ig vásárolt festmények, szobrok és grafikai művek kiállítása az Orsz. Magyar Szépművészeti Múzeumban*. Bp., 1943, 227., 233., 235., 300., 302.

¹⁹ „Balatoni ösztöndíj” = *Szépművészet*, 1941, 8. sz., 207.

²⁰ G. T. [GEREVICH Tibor]: *A XXIII. Velencei Biennale = Szépművészet*, 1942, 9. sz., 215–223.

²¹ KULCSÁR Adorján: *Műteremlátogatás Szalay Lajosnál = Magyar Út*, 1942. március 26.

zon keresztül egyformán, de ez, azt hiszem, azért volt, mert a regény vitalitása nagyon megütött engem.”²²

Szalay képzőművészként műveinek a megjelenésére a kiállításnál jelentősebb megnyilvánulási terepnek tette a könyvet,²³ ezért is volt fontos, hogy könyvkiadó közelébe, a könyvcsinálás műhelyéhez kerüljön. „Jött a szerencsés állapot, amikor 41-ben, a könyvem [*Szalay Lajos hatvan rajza*] után megkeresett Farkas István [...], aki felfedezett: leggyönyörűbb ajánlata, hogy fizet havi 100 pengőt, amit könyvtáblában, rajzban számolunk majd el.”²⁴ Könyvborítóterveket ugyanúgy készített a Singer és Wolfner kiadónak, mint ajánlott könyvcímeket,²⁵ és készített illusztrációkat, vagy talán az ő esetében pontosabb így: rajzokat irodalmi alkotásokhoz. Igazán elmélyült munkatársi – már-már baráti – viszonyba került a Singer és Wolfner kiadó Párizsból hazatért, kiváló festő és rajzoló, műgyűjtő vezetőjével, Farkas Istvánnal. Racine- és Herczeg Ferenc-műhöz, két Steinbeck-kötethez²⁶ és Szabó Lőrinc verseihez készített rajzokat. Racine *Berenicéről* értekező Szerb Antal írta a kiadványról: „A kötet külön nevezetessége Szalay rajzai,²⁷ amelyek nem kevésbé érdekes művészi feladatot oldanak meg: azt, hogy egyszerre legyenek nagyon klasszikusok és nagyon modernek. [...] Titus, Berenice, Antiochus feje megőrzi az antik emlékekről ismert arcvonásokat, ruhájuk klasszikus, bő ráncvetésű tóga; de a mozdulatokban, a testtartásban és a vonalak kezelésében mégis benne van a modern művészet nyugtalansága és nagy lelki differenciáltsága.”²⁸ Steinbeck *Lement a holdjának* a rajzairól Sötér István sem fukarkodik az elismerő szavakban: „Szébb ráadást a kiadó nem nyújthatott volna Szalay Lajos rajzainál: míg Steinbecknél az elfogulatlanság a legszebb erény, addig őnála a harag és indulat, a jogos és tiszta harag, az akár karikatúrába is taszító, mely a kis halászfaluénál keserűbb szenvedések próbáját állotta ki.”²⁹ S a másik Steinbeck-kötetről (*Egerek és emberek*) Boldizsár Iván: „Szalay Lajosnak, a nemrég feltűnt félelmetes tehetségű rajzolóknak illusztrációi megborzongatják az embert.”³⁰

A Szalay-rajz akkor is autonóm mű, ha történetesen illusztrációként, szövegkörnyezetben jelenik meg. A direk-

ten vagy csupán látens módon, de a művészettörténetben újra és ismét fölmerülő vitába gyakran maguk az illusztráltak, az írók is beleszólnak. Így Szabó Lőrinc a közös könyvük (Szabó Lőrinc – Szalay Lajos: *Tizenkét vers – tizenkét rajz*) előszavában: „A rajzok, melyeket az én költeményeimhez készített, önálló munkák. [...] Általában [...] inkább független változatok egy-egy közös témáról,

Szalay Lajos,
Asszonyok
a kocsin,
illusztráció
Cervantes
Don Quijote című
regényéhez,
1940-es
évek eleje
© Kovács Gábor
Művészeti
Alapítvány

²² SZALAY: *i. m.* (1987), 40.

²³ „Az én igazi kapcsolatomban nem a kiállítás, hanem a könyv volt mindig” – jegyeztem le 1982. október 4-én – S. Gy.

²⁴ SÜMEGI: *i. m.* (2020), 151.

²⁵ „Egyszer megláttam egy címet: Orosz tea – ez rossz! Adj jobbat! – Atyuska árvái – megvult a 100 pengő.” Uo.

²⁶ „Szalay Lajosnak újra köszönettel a gyönyörű illusztrációkért” – így köszönte meg Steinbeck a két sorozat rajzát Szalaynak 1945-ben. Az *Egerek és emberek* Szalay-rajzokkal három kiadást ért meg (1943, 1947, 1948), a *Lement a hold kettőt* (1945, 1948). Kiemelkedő, hogy Tolsztoj *Feltámadása* Szalay-rajzokkal tizenkét kiadásban jelent meg (az utolsó: Bp., Madách Bratislava, 1981).

²⁷ „Van egy kincsem, a Berenice-hez rajzolt illusztrációi nálam vannak” – írta Mórincz Virág Szalay Lajosnak 1989. február 22-én. (Az idézett levél magántulajdonban van – S. Gy.)

²⁸ SZERB Antal: *Könyvekről. Két francia remekmű magyarul = Uj Idők*, 1943. december 4., 681.

²⁹ SÖTÉR István: *Lement a hold. John Steinbeck regénye = Uj Idők*, 1945. október 20., 321.

³⁰ BOLDIZSÁR Iván: *Utóirat könyvekhez = Film Színház Irodalom*, 1944. március 2.

egy-egy közös élményről; néha mindössze a hangulati alapot kívánják körvonalazni; sőt csak egy-egy motívumot ragadnak ki és nagyítanak fel. Mindenesetre az összhang, az igazság és a megértés vágya sóvárog mozdulataikból. [...] Van köztük nem egy, melyet valódi illusztrációnak is elfogadnék; ilyen egészen közeli találkozásnak érzem például a *Gépek és A szörnyeteg városa* grafikus parafrázisát.” Valódi illusztrációként, parafrázisként, vagyis a vers művészi átírását, rajzban való megmutatását egyenértékűnek ismeri el Szabó Lőrinc. Ezzel egybecseng a Szabó–Szalay-könyvnek az *Uj Idők*-ben többször közölt hirdetése: Szalay „rajzai nem illusztrációk, hanem grafikai kifejezései annak az élménynek, amit számára a kiváló költő versei jelentettek”.³¹ Szalay, a merész terveivel ennél is tovább ment: „Szöveg nélküli tervek voltak, csak rajzban elbeszélve: a *Don Quijote* és a *Karamazovok*. Az ötlet az enyém volt, Farkas meg is akarta venni, erről egy levél a birtokomban van. De jött a háború. 42-ben Kurszkgig jutottam a haditudósító szakaszban.”³² Az említettek legfontosabb élményi háttérét is megnevezi: „A legnagyobb irodalmi élmény, amit valaha kaptam, a *Don Quijote* mellett a *Karamazov testvérek*. Részint azért, mert a mindannyiunkban lapangó négy testvért magamban is éreztem. [...] 300 rajzot csináltam hozzá, vagy még többet, de a háború közbejött, és a majdnem kész Dosztojevszkijt elfújta a szél. [...] Ugyanígy jártam a már több száz rajzban elkészült *Don Quijote*val is”.³³ Ez utóbbiból egy kis válogatásig el is jutott, Juhász Ferenc említi, hogy 1946-ban Szalay „megajándékozott egy keskeny kis füzetel: Cervantes-illusztrációival”.³⁴ Mindkét irodalmi műhöz egész pályája során készített rajzokat, a fontos, a belőlük kapott irodalmi élménye magas hőfokon fűtötte, évtizedeken át vezette rajzoló kezét. A Singer és Wolfner Kiadónál végzett munkájának betetőzése a *Szalay Lajos rajzai* című, második önálló könyvének a megjelenése.³⁵ Ebben is, mint mindegyik rajz-könyvében szerepelnek illusztrációk, de mivel egyöntetűen szemlélte a műveit, azonos értéket tulajdonított az autonóm rajznak és az illusztrációnak, vagy pontosabb talán így: illusztrációként is megjelenő rajzának. Nem-hogy nem különíti el őket sohasem, hanem szabadon vegyíti azokat. Kállai Ernő az említett könyv bevezetőjében

szintén nem különíti el, nem zárja ki a rajzok közül az illusztrációkat. „Szalay Lajos művei között sok a világirodalom régi és modern remekeitől sugallt illusztráció. Ám ezek a rajzok is művészileg szabadon, önértelműen jelenítik a bennük rejlő emberi élményt. Eszünkbe sem jut, hogy szövegszerűen fogalmazható, tartalmi utalást kívánjunk melléjük”. Vagyis: az önálló rajz-könyveiben azonos értékűen jelennek meg a köteteket szervesen építő illusztrációk is. Ez az alkotói attitűd hamar kikristályosodott az önmaga iránti elvárással egybeforrva: „a rajz ne leírás legyen, hanem a látványban velem együtt részt vevő drámai cselekvés”.³⁶ Így válik lehetségessé, hogy a feladatnak megfelelni akarván válogat a meglévő rajzokból, s persze szükség esetén újakat is rajzol. Azért is érezhetjük jogosultnak az alkotó ilyesfajta hozzáállását, mert művészete vallomások, lírai karakterű, s az alkotói/rajzoló megnyilatkozás intenzitása/közvetlensége már-már az önmegszólító, a vallomás-versek édestestvérei: kép-versek, vers-képek. Szalay meghatározása szerint: „A grafika szó többféle fordítása lehetővé teszi ezt a nem szabatos, de egyébként kifejező meghatározást: képi. Mert a görögben a szó írást és rajzolást is jelent. És nekem az volt az érzésem sokszor, hogy valóban: ezeket a rajzokat inkább írom, mint rajzoló. [...] Én vizuális formába öntött verseket rajzolok. A rajzaim nagyjából inkább versek, mint képzőművészeti alkotások; inkább lírai előadásféle ez, mint képzőművészeti leírás.”³⁷ Többször vallotta azt is, hogy mint a nyelvet, a szavakat – ő a vonalat mint képnyelvet névszóját, igéjét ragozza: deklinálja, konjugálja.³⁸ A vonal így aktívan vesz részt a képpé alakulásban, a rajzoló folyamatban. Ady segítségével analógiásan megfogalmazható: a vonal csak cifra szolga az ő kezében, a rajztolla hegyén.

A *Who's Who in Graphic Art*³⁹ ezeket a fogalmakat használja a könyvekben megjelent műveire: „book illustration”, „magazine illustration”, amelyek azonos értékűek egyéb rajzaival, tőlük stílári jellegzetességeik vagy másaigai szerint nem különíthetők el, csupán a könyvbeli megjelenésük alapján. Még a megrendelésre, alkalmazott grafikának készületeket is azonos értékűnek minősíti, ahogy Konecsni Györgynek írta: „Alkalmazott és finom művészet között nincs különbség.”⁴⁰ Így fordult elő, hogy

³¹ SZABÓ Lőrinc – SZALAY Lajos: *Tizenkét vers – tizenkét rajz = Uj Idők*, 1942. december 12., 720.

³² SÜMEGI: *i. m.* (2020), 151.

³³ SZALAY: *i. m.* (1987), 40–41.

³⁴ JUHÁSZ Ferenc: *A zseni keresztútja = Tiszatáj*, 2009, 6. sz., 37. A Juhász említette kis füzetet egyetlen könyvtárban sem találtam meg, valószínűleg egy nyomdai próbanyomás lehetett, egy-két példányban.

³⁵ KASSÁK Lajos: *Szalay Lajos rajzos könyve = Színház*, 1946. január 9-től 15-ig., 2.; POGÁNY Ö. Gábor: *Szalay rajzai = Uj Idők*, 1946. február 2., 96.

³⁶ SÜMEGI: *i. m.* (2020), 109.

³⁷ SZALAY: *i. m.* (1987), 52.

³⁸ „Igyekeztem elérni, hogy a vonal részt vegyen a látványban, ne csak látszódjék benne. Igyekeztem ragozni a vonalat; konjugálni, deklinálni. Ez a ragozás önkényessé teheti a rajzolást, de én arra mindig ügyeltem, hogy a vonal egyik végével a valóságos látványra támaszkodjék.” SZALAY Lajos: [Bevezető] = *Szalay Lajos rajzai*. Békéscsaba, Békéscsabai Megyei Könyvtár, 1979 [lapszámolás nélkül]

³⁹ *Who's Who in Graphic Art*. Ed. AMSTUTZ, Walter, Zürich, Amstutz & Herdeg Graphis, 1962

⁴⁰ SÜMEGI György: „Alkalmazott és finom művészet között nincs különbség.” *Szalay Lajos levelei Konecsni Györgynek (1969) = A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XLIV. i. m.* (2005), 453–460.

– többek között – a gyógyszerreklámoknak rendelt s elkészített kompozícióiból többet beválogatott a *Genezis* rajzfolyamába. Ebből az következik, hogy a Szalay-rajznak alkotója által történő fölhasználásában nincs különbségtétel, nincs kitüntetett terület. Egyik rajza Illyés-vers illusztrációjaként indult, majd a *Magyar Irodalom Képeskönyve* borítóján, azután költészetnap i füzeten tűnt föl, s végül kiállítási műként, múzeumi tárgyként, tárlatán szerepelt. Az alkotó szempontjából nincs tehát külön jelentősége annak, hogy milyen a rajzának a megjelenési környezete, mindig önálló műként, autonóm rajzként viselkedik. Szalay többször nyilatkozta, hogy az ő művei számára a legmegfelelőbb s egyúttal a legfontosabb nyilvánosság: a könyv,⁴¹ a könyvekben való megjelenés. A kortársakkal létesített személyes kapcsolatait jól jelzik az írókról készült rajzai (például a párizsi kávéházban Illyés Gyulát rajzolta: „Deux Magots, Szalay lerajzol – 1947. Február 8. Szombat”,⁴² József Attila: *A Dunánál* című kötetében a költő portrészterű arcmása, Szabó Lőrincet a *Lóci óriás lesz* versében rajzolta meg) és ex librisei (Mécs László, Faludy György, Nyeste Zoltán stb.). Költők, írók, közéleti emberek naplókban, vallomásaikban emlegetik (például Auer Pál, Boldizsár Iván, Illyés Gyula, Cs. Szabó László, Somlyó György), s a hozzá írt, neki ajánlott versek száma is jelentős (Bihari Sándor, Fodor András, Gyurkovics Tibor, Juhász Ferenc, Kántor Zsolt, Niklai Ádám, Serfőző Simon, Somlyó György, Takács Imre, Tornai József, Vaderna József).⁴³ A kiadók, könyvtervezők és szerkesztők legkiválóbb képviselőivel dolgozhatott együtt (Kovács Aladár, Farkas István, Püski Sándor, Virginia Carreno, Czanyó Adorján, Fercsey János, Kner Albert, Csicséri-Rónai István, Katona Tamás, Szántó Tibor, Domokos János). Ez utóbbiak már nem az emigrációs, hanem a magyarországi kiadókat reprezentálják. Ám a helyszíneken végzendő alapkutatások híján ma sem tudjuk pontosan adatolni az argentin és az Egyesült Államokbeli könyvkiadóit, segítőt. Azt ő maga mondta el, hogy Boldizsár Iván bízta meg a párizsi béketárgyalások hivatalos rajzolójának, és ugyanő segítette a *Les Lettres Françaises* rajzolóit, illusztrátor munkájához is. Tanítása

Argentínában, Tucumánban és Buenos Airesben, az ott megjelent rajz-tékái, kiállításai és az 1956-os forradalom rajzszorozata kiemelkedő jelentőségű az egész életművében.⁴⁴ „Amerikában 5-6 könyvet illusztráltam – emlékezett Szalay –: három Csehovot,⁴⁵ egy Turgenyevet, aztán ifjúsági regényt. Argentínában Baudelaire-t.”⁴⁶ A legutoljára említett Baudelaire-sorozata csak rajzkönyvből⁴⁷ ismert. Ám illusztráló tevékenységének, illetve rajzi (vagy rajzos) interpretációjának a legérettebb példája, egyben életművének a csúcsa: *Genezis-könyve*. Már a címlapján hirdeti: *Genezis. A Graphic Interpretation by Lajos Szalay*. Őneki és művei minőségének ez a leginkább megfelelő fogalom, ahogy megjelenése után vallotta: „A *Genezis* 124 rajza nem teológia és nem illusztráció. A művész szinte csak mint ürügyre, a szentelt szövegre feltűzte azokat a rajzait, amelyeknek az ünnepélyessége összhangban áll a *Genezis* vallásos komolyságával anélkül, hogy a *Genezis* inspirálta volna őket. Az összefüggés megérthetőségét persze már a *Genezis* szövegének grafikai interpretációi – nem illusztrációi – adták.”⁴⁸ A *Genezis* rajzanyagáról⁴⁹ vallottak világosan jelzik, hogy főszereplő a rajz. A Bibliából kiemelt szövegrészletek, fragmentumok csupán az eligazodást, a szövegszerű betájolhatóságot segítik és egyértelműsítik. A biedermeier korban meghonosodott és általánosan elterjedt illusztrálási metódust a visszájára fordítja itt Szalay: a *Genezis*ben az elsődleges információhordozó a rajz. A képi történéshez, a rajzok sorozatában való eligazodáshoz csupán segítségül hívja, kíséret gyanánt szinte csak emlékeztetőül alkalmazza a bibliai szöveget rövid idézetek sorozatán át, a rajzfolyamhoz alárendelt szerepbe illesztve a szövegsort. A *Genezis* kiadójának illusztrálta még Faludy György könyvét,⁵⁰ valójában a nagy rajzkönyve, a *Genezis* bravúrját szerette volna megismételni, de már itthoni, magyarországi könyvkiadóknál. Ám, ahogy *A Karamazov testvérek* és a *Don Quijote* nagyszámú rajzszorozatai sem tudtak könyvvé szerveződni,⁵¹ így az utolsó tervpár is megvalósulatlan, befejezetlen maradt: „A *Goriot apót* ajánlanám következő munkánknak. [...] A mű jelentősége mellett a vizuálisan gazdag tartalom is az »Apó« mellett szól. A szereplői is

Szalay Lajos,
Lement a hold,
illusztráció
Steinbeck
regényéhez,
1943
© Kovács Gábor
Művészeti
Alapítvány

⁴¹ „Talán az összes emigráns magyar közül nekem volt a leggazdagabb könyvtáram.” SZALAY: *i. m.* (1987), 10.

⁴² ILLYÉS Gyula: *Naplójegyzetek 2. 1946–1960*. Szerk. ILLYÉS Gyuláné, Bp., Szépirodalmi, 1987, 183.

⁴³ *Érintések. In memoriam Szalay Lajos*. Szerk. TÓTH Pirooska, Miskolc, Miskolc Galéria, 1996, 103–127.

⁴⁴ *Szalay 110. Az argentin periódus. Katalógus*. Szerk. KOSINSKY Richárd, MAROSVÖLGYI Gábor, Bp., Kovács Gábor Művészeti Alapítvány, 2019

⁴⁵ Rosszul emlékezett, mert kettőt.

⁴⁶ SZALAY: *i. m.* (1987), 51.

⁴⁷ „*Les Fleurs du Mal*”, Harminc rajz. Lajos SZALAY *Dibujos – Drawings*. Buenos Aires, 1957

⁴⁸ László Gyulának azt is leírta, hogy a *Genezis* rajzgyűjteményébe honnan, mely műveiből (például Librium-gyógyszerrajzai, Illyés-illusztrációk, az 1945-ös rajzkönyvből és az 56-os rajzszorozatából) emelt át huszonnyolc rajzot. SÜMEGI György: „*Egyetlen dimenzióknak a jelen*”. *Szalay Lajos festő- és rajzolóművész levelezéséből*. Bp., Miskolc Galéria, L'Harmattan, 2009, 95–96.

⁴⁹ *A Genezistől az Apokalipszisig. Szalay Lajos Bibliája. Katalógus*. Szerk. KÓKAI Nagy Tímea, KOSINSKY Richárd, Bp., Kovács Gábor Művészeti Alapítvány, 2016

⁵⁰ SÜMEGI György: *Faludy György és Szalay Lajos = Kortárs*, 2021, 5. sz., 33–38.

⁵¹ Csicséri-Rónai István Szalay rajzait tervezte könyvvé alakítani, sikertelenül.

forbay

inspirálón változatosak. Olimposztól Hádesig mindenki itt nyüzsög, akit tollhegyre venni jólesik.”⁵² Az ugyancsak kútba esett másik terve: „dolgozom egy könyvön, ami Kner [Kner Albert] szerint jó idea. Azon az alapon, hogy ÖnéletRAJZ, és hogy mink képírók vagyunk, lerajzolom az életemet, ami az események központjában 1909-ben kezdődött, és egy békés kettősséggel indult a falu (Tarnabod) és a város (Miskolc, Budapest, Párizs 1930–31) között.”⁵³ E tervek ugyan nem váltak könyvvé, de az első hazajövele (1972) óta szorgalmasan építette az itthoni kiadói kapcsolatait, elsősorban az Európa Könyvkiadóval. Legelsőként Pablo Neruda könyvéhez, *A Macsu Pikcsu ormai* című verseskönyv tábláját rajzolta, és egy kompozícióját rézkarcban mellékelte a kiadó a könyvhöz.⁵⁴ Ezután egész sorozat Szalay illusztrálta kötetet adtak ki itthon, jócskán megelőzve a Szalay házaspár végleges hazatelepődését. Az *Ómagyar Mária-síralom*, Babits Mihály *Eratója*, Shakespeare *II. Richárdja*, József Attila *A Dunánál* című kötete a rajzaival, Lev Tolsztoj *Feltámadása*, de különösen Franz Kafka: *Elbeszélések* gyűjteménye a rajzoló legbensőbb igénye és elvárása szerint nagyszámú kompozíciójával került a könyvesboltokba. A Kafka-illusztrációk kiállításmegnyitóján Lator László a legbensőbb alkotói magatartását jellemzi: Szalay „olyan személyes ügyként, olyan lázas azonosulással éli át az idegen művet, hogy szellemi élményei a maga természete szerint való testet öltenek. Irodalmi ihletésű rajzai azért olyan zaklatottan és zaklatóan jelenidejűek. [...] Ha a rajzokat összevetjük a szöveggel, majd mindig találunk valami meghökkentően eltérőt. [...] A rajzok nemcsak azt ábrázolják, amit Kafka, hanem azt is, amit Szalay látott, Kafkában – és az elmúlt fél évszázad embertelen emberi történetében.”⁵⁵ Utolsó illusztrált könyve az *Énekek éneke*, amelyhez – a Kafka-kötethez hasonlóan – egyik könyvbéli rajzát szitanyomat-mellékletként is adta a kiadó. Életműve adekvát summázata Tornai József *Szalay Lajos* című verse:

„Puskás katonák. Bibliai
angyal- és ördög-mérte kín.
S a lovak, a lovak! Genezis.
Jézus király és Elohim.

Tüskésdrót, vér és szurony
roncs testekben. Háborút
rajzolt nekünk szelíden
a lángelme. Sírni tanult.”

Szalay Lajos,
II. Richárd,
illusztráció
Shakespeare
drámájához,
az 1970-es
évek eleje
© Kovács Gábor
Művészeti
Alapítvány

⁵² SÜMEGI György: „Tollhegyre venni jólesik”. *Szalay Lajos levelezése Domokos Jánossal = A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve XX*. Szerk. SZVIRCSEK Ferenc, Salgótarján, Nógrád Megyei Múzeumok, 1995, 251–272.

⁵³ SÜMEGI György: *Szalay Lajos levelei Kovács Aladárhoz = A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXXIII–XXXIV*. Szerk. VERES László, VIGA Gyula, Miskolc, Herman Ottó Múzeum, 1996, 538.

⁵⁴ Ezeknek tizenhárom előtanulmánya szerepelt a *Lajos Szalay La Lingue Maitresse* című franciaországi, a párizsi Magyar Intézetben Sergio Moscona szervezésében indított vándorkiállításán. A tárlat katalógusában azonban nem tudták azonosítani s megnevezni, hogy e művek előtanulmányai a Neruda-könyvben véglegesített két kompozíciónak. SÜMEGI György: *Buenos Aires – Párizs – Miskolc. Szalay Lajos 110.* = *Új Művészet*, 2019, 9. sz., 38–40.

⁵⁵ *Érintések. i. m.* (1996), 86–87.